

HRONIKA — CHRONICLE

**Seminārs *Latviešu raksti un raksti Latvijā*
16.–19. gadsimtā — pētniecības aktualitātes un problēmas,
2019. gada 11. janvārī**

2019. gada 11. janvārī Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē notika devītais starptautiskais seminārs „Latviešu raksti un raksti Latvijā 16.–19. gadsimtā — pētniecības aktualitātes un problēmas“. Starpdisciplinārajā seminārā piedalījās valodnieki, kas stāstīja par saviem jaunākajiem atradumiem un pētījumiem. Šoreiz seminārā tika nolasīti septiņi referāti. Ar laba vēlējumiem semināru atklāja LU HZF dekāne prof. Ilze Rūmniece.

Saņikojuma pirmās daļas referāti bija veltīti 16. un 17. gadsimta latviešu rakstu problemātikai. **Anta Trumpa** (LU Latviešu valodas institūts) referātā „*Blēži un liekuļi* latviešu valodas senajos tekstos: nozīmes pārmaiņa?“ pievērsās vārdu *blēdis*, *blēdīgs* un *blēdnieks* lietojumam 17. gadsimta latviešu valodas tekstos. Referāta autore secināja, ka šo vārdu lietojums senajos tekstos salīdzinājumā ar mūsdienām ir bijis plašāks, vārdi ir attiecināti ne tikai uz viltniekiem un šķelmjiem, bet arī uz ļaundariem, neliešiem un zaimotājiem. Savukārt vārds *blēdnieks* ar nozīmi ‘liekulis’ ir lietots tikai 17. gadsimta beigās un jo īpaši Bībeles tulkojumā, šādu lietojumu neapstiprina ne agrākie, ne arī vēlākie leksikogrāfiskie avoti.

Par „Reduplikāciju Georga Manceļa sprediķos“ runāja **Anna Frīdenberga** (LU Latviešu valodas institūts). Viņa aplūkoja dažādas reduplikācijas izpausmes Georga Manceļa Sprediķu grāmatā jeb *Lang-gewünschte Lettische Postill* (1654). Reduplikāciju, kas izpaužas kā saknes, celma vai visa vārda atkārtošana, latviešu valodā izmanto pastiprinājuma izteikšanai. G. Manceļa sprediķi balstās uz reliģiskās retorikas paņēmieniem, tiem raksturīga tēlaina valoda, kupla un daudzkrāsaina izteiksme, kā arī dažādu stilistisko līdzekļu, tai skaitā reduplikācijas, izmantojums. Substantīvu pastiprināšanai G. Mancelis visbiežāk lietojis t. s. pastiprinājuma ģenitīvu, sastopami tādi vārdu savienojumi kā *drusku=druskās*, *pīšļu=pīšļos*, *pelnu=pelnos*, *malu=mali*. Sprediķos bieži lietoti arī adverbiālie vārdu savienojumi *kārt=kārtim*, *tieš=tiešam*, *pār=pārim*. Tomēr visbiežāk tiek pastiprināti verbi — gan ar tās pašas saknes substantīvu vai adverbu, gan ar divdabi vai nenoteiksmi. G. Mancelim ļoti raksturīgi reduplikatīvie savienojumi ar adverbjiem *-in* un *-tin*, piemēram, *audzin aug*, *lūstin lūst*, šādi teicieni ļoti bieži sastopami arī tautasdziesmās. Domājams, ka šis modelis ticis aktīvi lietots tautas valodā un G. Mancelis to ir ievērojis un izmantojis. Ļoti bieži sastopami arī vārdu savienojumi, kur verbu pastiprina substantīvs ar *-šana*, turklāt G. Mancelis šādos gadījumos lietojis arī apzīmētāju *liels: lielu*

krākšanu krāc, lielu tvīķšanu tvīķst. Reduplikācijas plašais izmantojums sprediķos saistāms gan ar latviešu folkloras, gan ar sarunvalodas ietekmi.

Viļņas Universitātes pārstāve **Ernesta Kazakēnaite** (*Ernesta Kazakēnaitē*), kas jau pēc semināra (22. februārī Viļņā) aizstāvēja savu promocijas darbu, runāja par tekstuālajām sakritībām Lūkas evaņģēlija tekstos no pirmajām perikopēm līdz E. Glika Bībeles tulkojumam. Kaut pirmo reizi pilnīgs Lūkas evaņģēlijs latviešu valodā izdots 1685. g., tomēr tas netapa tukšā vietā — izvilku mi zināmi jau kopš 16. gs. Strukturāli salīdzinot zināmās iespīstās perikopes ar Glika Lūkas evaņģēliju, redzams, ka tā ir aptuveni trešā daļa no visa evaņģēlija teksta. Referātā uzmanība tika pievērsta Glika Jaunās Derības un perikopju krājumos esošo izvilku mi tekstuālajām sakritībām. Runātāja secināja, ka Glikš gandrīz pilnīgi sekojis Firekera tulkojumam, kas ievietots 1685. gada *Vermeheretes Lettisches Handbuch*, tomēr no 347 kopīgajiem pantiem tikai 127 sakrīt vārds vārdā, bet 76 — arī forma formā. Gliku abu izdevumu kopīgajiem pantiem varētu uzskatīt nevis par tulkotāju, bet par redaktoru, jo visi 29 izvilku mi ir tikuši laboti. Iemesli ir dažādi, bet lielākoties labots, balstoties uz oriģinālavotiem. Tāpat vērojama arī Glika tieksme izvairīties no K. Firekera piedāvātajiem paralēlajiem variantiem, kas Kurzemes rokasgrāmātā rakstīti iekavās.

Glika Bībeles tulkojumam un citiem 17. gs. tekstiem pievērsās arī LU doktorante **Jolanta Višņoha** (*Jolanta Wišnioch*). Viņas pētījuma uzmanības lokā ir darbības vārdu formu lietojums šajos avotos. Analizē konstatēts, ka G. Manceļa perikopju materiāls izdevumos starp 1631. un 1655. gadu veido veselumu ar šādām pazīmēm: 1) galotne *-eeta* indikatīva un imperatīva dsk. 2. pers. formās; 2) darbības vārda *būt* pagātnes 3. pers. izmantota vienīgi forma *by*; 3) primāro darbības vārdu pagātnes 3. pers. galotnē izmantota gandrīz vienīgi galotne *-e*.

Glika un Firekera perikopēs situācija ir atšķirīga: 1) Par gandrīz vienīgo indikatīva galotni dsk. 2. pers. formās kalpo galotne *-at/-aht*. Glika Bībeles Mateja un Marka evaņģēlijos šajā funkcijā izmantota galvenokārt galotne *-aht*, bet Jāņa evaņģēlijā *-at*. Lūkas evaņģēlija tekstā abu rakstības variantu skaits ir identisks — 53/53. Firekera perikopēs lietota gandrīz vienīgi galotne *-aht* (1685. g. gramatikā *Erster Versuch* — *-at*). Par pavēles izteiksmes rādītāju Firekera un Glika perikopēs kalpo gandrīz vienīgi galotnes *-eet*, kā arī *-ait ā*-celma verbiem.

2) Firekera un Glika perikopju tulkojumā verba *būt* pagātnes 3. pers. forma parādās divos variantos: pilnajā *bija* un ar apokopētu galotni — *bij*. Turklāt, īpaši Glika Bībelē, abu galotņu lietojums variē dažādās grāmātās. Mt un Mk tekstos abu formu skaits nedaudz svārstās par labu garākajai formai. Forma *bija* abos tekstos izmantota pārsvarā patstāvīga darbības vārda funkcijā. Abos tekstos palīgverba funkcijā lietota galvenokārt saīsinātā forma *bij*. Lk un Jņ evaņģēliju tekstos situācija ir atšķirīga. Verba pilnas formas ir daudz biežākas par formām ar apokopi (Lk — 158 un 70, Jņ — 115 un 77), tomēr Lk un Jņ

evaņģēlijos garās formas nozīmes specializācijas process nav tik izteikts. Līdzīga situācija vērojama arī Fīrekerā perikopju materiālā. Salīdzinot abu avotu materiālu, skaidri redzams, ka Gliks vairākos gadījumos ir mainījis Fīrekerā perikopēs lietotās formas.

3) Verbu pagātnes formu lietojums analizētajās Glikā un Fīrekerā perikopēs ir svārstīgs. Mk un Mt tekstos lietota Manceļa darbos izmantotā sistēma, turpretim Lk un Jņ tekstos blakus pagātnes *ē*-celma galotnei *-e* primāro tiešo verbu formās biežāk parādās *ā*-celma galotne *-a*. Lk un Jņ reģistrētās galotnes daļēji pārklājas ar vēsturisko pagātnes celmu dalījumu. Fīrekerā perikopju tulkojumā lietotās primāro darbības vārdu 3. pers. formas uzrāda paralēles ar Lk un Jņ materiālu.

Šī pētījuma rezultāti atbalsta E. Kazakēnaites secinājumus par to, ka Glikā Bībeles tekstā visas evaņģēliju perikopes ir tikušas pārņemtas no Fīrekerā tulkojuma, tomēr neviena no tām nesakrīt ar Fīrekerā tekstu pilnībā. Redzams, ka Gliks, pārņemot Fīrekerā materiālu, ir veicis zināmus labojumus, kas parāda Glikā tieksmi sistematizēt un sakārtot verbu formu rakstību.

Semināra otrā daļa pēc pārtraukuma bija veltīta 19. un arī 20. gadsimta procesiem latviešu valodas vēsturē. **Pēteris Vanags** (LU / Stokholmas Universitāte) savā referātā „*Latviešu draugu biedrības* devums latviešu rakstu valodas normēšanā“ pievērsās vācbaltu mācītāju latviešu valodas normēšanas un kopšanas darbam 19. gs. pirmajā pusē. Tas pamatā tika izvērst ar LDB izdevuma *Magazin*, kā arī citu publikāciju palīdzību. Lai gan sākotnēji biedrības locekļiem bija plāni gan reformēt latviešu rakstību, gan kopt citus valodas līmeņus, ne visus darbus izdevās novest līdz kādam taustāmam rezultātam. Turklāt jau ar gadsimta vidu latvieši paši pārņēma valodas tālākveidošanu savās rokās. Jautājums paliek, vai LDB un tās biedru darbība ir atstājusi ietekmi latviešu rakstu valodas attīstībā. No vienas puses, varētu uzskatīt, ka biedrības darbībai tiešas ietekmes nebija, jo latviešu rakstība 19. gs. vidū kopumā palika tāda pati, kāda tā bija 19. gs. sākumā. Arī rakstu valodas gramatika un vārdu krājums vēl 19. gs. vidū bija spēcīgā vācu valodas iespaidā. No otras puses, nevar noliegt, ka LDB sanāksmēs un izdevumā *Magazin* noritējuši plašā domu apmaiņa gan par ortogrāfijas, gan citām problēmām, arī vērtīgie materiālu krājumi bija nozīmīgs pamats, uz kā varēja turpināties diskusijas 19. gs. otrajā pusē jau Rīgas Latviešu biedrības paspārnē. Arī LDB un tās locekļu publikācijas latviešu valodā un tajās izmantotā leksika bija viens no pamatiem, uz kā veidojās jaunlatviešu rakstu valoda un tālāk arī mūsdienu valoda.

LU Latviešu valodas institūta direktore **Ilga Jansone** savā referātā „Turnas ezeru grupa: pārsteigumi un mīklas“ analizēja Ērgemes pagasta Turnā esošās ezeru grupas — Valdis, Kukris, Vircelis, Ruķa ezers u. c. — nosaukumus dažādos 19.–21. gs. avotos. Pētījums rāda, ka šo ezeru nosaukumiem piemīt visai strauja mainība, kas saistīta ar dažādiem procesiem gan dabā, gan sociālajā vēsturē.

Aplūkoto limnonīmu etimoloģiskā analīze liecina par spēcīgu igauņu valodas iespaidu, kas nav pārsteigums, jo ezeru grupa atrodas tuvu latviešu un igauņu etniskajai robežai, kas laika gaitā arī ir bijusi mainīga.

Dzintra Paegle (Rīga) referētā „Suntažu mācītāja Emīla Lopenoves (1820–1897) 1859. gada sprediķis“ analizēja Latvijas Valsts vēstures arhīva materiālos (233. fonds, 3. apraksts, 3017. lieta 166., 167. lp.) atrasto E. Lopenoves sprediķi. Tas rakstīts ar paša mācītāja roku latviešu valodā. Sprediķa saturs atstāj nomācošu iespaidu, bet ortogrāfiski tas atbilst 19. gs. rakstu tradīcijai, vienīgi garie patskaņi un divskanis /uo/ rakstīts ar taisnu gulošu svītru virs burta: <ā>, <ē>, <ī>, <ū>, <ō>. Tas liecina, ka autors kā LDB biedrs ir sekojis diskusijai par latviešu valodas ortogrāfijas uzlabošanu, turklāt mēģinājis kādus ieteikumus arī praktiski lietot. E. Lopenoves latviešu valoda ir bagāta, sprediķa teksts rūpīgi izstrādāts, tajā saskatāmas dzimtās vācu valodas pēdas, atspulgi no dažām latviešu izloksnēm (*fchmuidris kōks, pee tewi, pee mani*), periodikas (*prātu mōdināt, bārgs*) un reliģiskās literatūras (*wells, purrs*) tradīcijām.

Seminārā piedalījās ap divdesmit runātāju un klausītāju. Kā vienmēr klāt bija arī profesors Trevors G. Fennels (*Trevor G. Fennell*, Flindersa Universitāte, Adelaide, Austrālija). Dalībnieki bija priecīgi par iespēju apmainīties domām un vienojās satikties arī desmitajā seminārā nākamgad.

Pēteris Vanags
Latvijas Universitātes
Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija
pvanags@latnet.lv